

УДК 94(477.72)(092)

Лариса Цибуленко*

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ У СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИЦЬКОМУ ЖИТТІ ХЕРСОНЩИНИ

У статті розглянуто громадську, культурно-освітню діяльність у складі Ради товариства «Просвіта» на Херсонщині відомого письменника, поета М. Чернявського.

Ключові слова: культурно-освітній рух, Херсонська українська громада, Рада «Просвіти», націоналізм.

Гострота пошуку українцями самоідентичності та подальшого шляху розвитку в умовах трагічного політичного конфлікту 2013–2014 рр. ставить на порядок денний ґрунтовне вивчення аналогічних проблем, вирішення яких постало перед українським суспільством у роки національно-революційних змагань початку ХХ ст. Загальнонаціональний формат і регіональна специфіка цих проблем знайшла своє відображення в діяльності громадської організації «Просвіта» та її лідера М. Чернявського. Саме діяльність національних активістів може бути індикатором спроможності українців до визвольного поступу та подолання перешкод.

Діяльності «Просвіт» присвячено чималу кількість робіт. Серед них праця Лисенка О. [8], котра висвічує не лише діяльність організацій, а й акцентує увагу на їх складі, тобто інтелігенції, зусиллями якої виховано чимало національно-свідомих кадрів. Діяльності «Просвіт» Півдня України на початку ХХ ст. присвячено роботу Кучеренко А. [7], але в ній йдеться лише про організації Одеси та Миколаєва. Херсонський осередок з огляду на його більш пізній час заснування не розглядається. У розвідці «Історія «Просвіти» Херсонщини» [4] здійснено спробу узагальнення результатів роботи «Просвіт» в означеному регіоні. Історії просвітянського руху у цілому в територіальних

* Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

межах Херсонщини присвячено роботу Белого Д. [3], котра ґрунтується на змістовній джерельній базі.

Наша мета – показати роль громадського діяча М. Чернявського як представника національних сил у політичному та суспільно-культурницькому процесі, що відбувався на Херсонщині, зокрема в роботі «Просвіти» Херсона.

М. Чернявський ще до революційних подій окрім заняттям письменницькою справою виконував обов'язки помічника секретаря губернської земської управи, завідував відділом освіти тієї ж управи. Як пише про нього у своїх споминах Кедровський В.: «...не був революціонером, але був свідомим того, що розганяв «п'їтьму одвічну», яка обгорнула український народ» [5, с. 74].

Після лютневої революції в березні 1917 року М. Чернявський очолив у Херсоні новостворену першу масову українську легальну організацію – товариство «Українська Хата». З її діяльністю як центром національного життя Нижньої Наддніпрянщини пов'язаний початок власного українського театру, книговидання, випуск першої україномовної газети, створення перших на Херсонщині курсів української мови [3, с. 20].

На перші курси в 1917 р. записалось 60 слухачів. До програми курсів входили: «українська мова», «історія України», «поточні політичні питання». Результатом можна вважати те, що діловодство в повітовій управі переважно стало вестися українською мовою [2, с. 7].

Але з липня 1917 р. в умовах політизації суспільного життя товариство втрачає авторитет. Ускладнювали ситуацію брак коштів, відсутність приміщень, політичні утиски, розчарування у культурницькій роботі на фоні загострення політичної кризи. Як наслідок – з'явилися плани організації власних національних кооперативів, котрі могли створити фінансову основу просвітницької справи. На зборах приймається рішення щодо участі у політичному форматі українських політичних партій і реорганізації в січні 1918 року «Української Хати» в товариство «Просвіта». Заходи здійснювались у контексті нового Статуту «Просвіт» 1913 р., котрий окреслив завдання не

просто проведення культурно-освітніх заходів, а саме здійснення їх у широкому форматі [1, с. 6], що потребувало виходу на новий рівень роботи.

Очолив товариство І. Челюк. До складу ради увійшло 19 чоловік, серед яких і досвідчений у справі розбудови культурно-освітньої роботи М. Чернявський. Головну увагу товариство звернуло на рідну мову, без якої ніяка культурна праця не була можливою. У контексті цього бачення відновлюється функціонування курсів української мови для службовців, де заняття проходили тричі на тиждень, що пришвидшувало опанування українською мовою та її використання у діловодстві. Програму курсів було значно розширено, а саме: введено вивчення статистики, географії України, історії українського письменства. Курс історії української літератури читав особисто М. Чернявський, поставивши за мету собі ознайомити слухачів з маловідомими духовними скарбами. Щодо розміру платні за курси, то він залишився незмінним у 6 крб. щомісяця. Курс розраховано було на місячний термін при оплаті 6 крб. з особи., а от кількість слухачів, які скінчили курси зменшилась до 60, у той час як записалось 300 осіб [2, с. 7], що у п'ять разів менше запланованого. Причиною такого стану була не низька якість викладання або ж відсутність потреби, а мінливість політичної ситуації, її ускладнення, що й відбилося на показниках. Але курси і в подальшому продовжували свою роботу.

Крім того, до товариства надходили заяви від Херсонського відділу державного банку, фінансової палати, поштової контори тощо з проханням провести цикл лекцій з метою опанування службовцями діловодства українською мовою. Товариство «Просвіта» через брак фінансових засобів не мало можливості задовольнити усі ці потреби. Справа вимагала чималих коштів на платню лекторам, діловоду, служникам, сторожу, також платню за оренду помешкання, палива й освітлення. Ці видатки «Просвіта» не в силах була покрити з прибутків за лекції, збільшувати ж платню не вважала за доцільне

[2, с. 7]. Тобто при всій зацікавленості у розвитку української справи формат діяльності просвітян обмежувався через фінансові перепони.

Якщо товариство в 1917 р. налічувало у своєму складі понад 500 членів, то у 1918 р. воно обіймало лише біля 300 членів, кожен з яких вносив по 3 крб. на рік і 1 карбованец вступного внеску. Загальна сума прибутків становила біля 1200 крб. За рахунок цих надходжень товариство утримувало на постійній основі секретаря з платнею 200 крб. щомісячно. Відмовитися від цієї посади було неможливо з огляду на те, що рада «Просвіти» складалась з осіб, котрі служили у різних громадських закладах, а справа вимагала мати особу, яка не просто займалась би координацією дій, але й присвячувала б усю увагу роботі товариства.

«Просвіта» мала свою власну «книгозбірню», але вона не могла задовольнити всіх духовних потреб громадянства з огляду на наявність невеликого фонду – лише 1300 примірників книжок, що, безумовно, дуже мало. На придбання ж додатково, а тим більше планово, літератури не вистачало коштів. Це було тим більше нагальною проблемою з огляду на те, що громадянство зверталось до товариства і потребувало українських книжок, особливо протягом функціонування курсів, але «Просвіта» не могла задовольнити усі їх потреби, що зростали. Тим більше, що до осередку зверталось не лише громадянство міста, а й цілої губернії за інформацією в сфері просвіти та культури [2, с. 8].

Одним із напрямів роботи була видавнича справа. Так, херсонські просвітяни за 3 місяці діяльності видали накладом 10 тис. примірників «Байки» Л. Глібова, 5 тис. примірників «Кобзара» Т. Шевченка, 5 тис. примірників «Нового Завіту» українською мовою, 2 тис. примірників «Життя Тараса Шевченка» з його віршами. Вирішено надрукувати ювілейне видання творів М. Чернявського – усього 7 томів по 320 сторінок кожен. Книгарня окрім видання займалася також розповсюдженням книжок, «Просвіта» вела позашкільну

освіту, а з її допомогою Український шкільний комітет – шкільну та позашкільну освіту [3, с. 23].

Ще у травні 1917 р. зусиллями «Української хати» закладено драматично-музичний гурток, сформовано хор співаків з української молоді. Передбачалося щотижневе влаштування літературних ранків, концертів-вечірок, вистав. З перших же кроків з'ясувалась наявність проблеми з помешканням для улаштування концертів та вистав. Будинки змінювалися, іноді взагалі неможливо було віднайти приміщення, що приводило до зриву заходів. При таких умовах не можливо було вести більш-менш планомірну роботу.

З приводу цього писались різні прохання до міського самоврядування, організацій, союзу міст, але законним порядком питання не вирішувалось. Тільки у грудні 1917 р. козаки куріня, які потребували послуг «Української Хати», зайняли народний будинок революційним шляхом. Перша вистава відбулася 31 грудня. Так, у Херсоні було закладено основи українського театру.

Зі своєю появою рада товариства «Просвіта», поставивши за мету надання статусу національного театру м. Херсона, ухвалила рішення знайти досвідченого режисера, а також поповнити трупу кількома артистками й артистами, позаяк сили гуртка були недостатні. Але, не очікуючи надання допомоги, драматичний гурток продовжував функціонувати. Відбувалися концерти, цілий ряд вистав «Невільник», «Брат на брата», «Безробітні», «Хатня революція», «Бурлака», «Останній сніп», «Як вони женихались» тощо.

Важкі часи пережив національний театр під час встановлення радянської влади. Широке громадянство, котре завжди заповнювало залу театру, коли в ньому грали малоруські трупи, не йшло, тому що по Херсону функціонували чутки, що театр підірвуть або ж будуть здійснюватися репресивні заходи щодо глядачів червоноармійцями. Це обумовило падіння прибутків театру й утворення дефіциту [2, с. 9].

4 Березня в національному театрі відбулось святкування роковин великого Кобзаря України Т.Г. Шевченка. Представниками міського самоврядування,

земських установ і різних організацій було поладано вінки. У концертному відділі співали й декламували твори Великого поета.

Уже 5 березня будинок національного театру постраждав у результаті влучення в нього більше 10 снарядів. Окрім того, вандали увірвались до театру, порвали декорації та попсували майно: пограбували вбрання, зброю, бібліотеку, знищили документи і книги, порвали на онучі прапор з написом «Хай живе вільна Україна», розбили портрет І. Франка, бюст Кобзаря. Після погрому, який нанесено театрові більшовиками та фронтовиками, дуже довгий час міська управа не приступала до його ремонту, а приступивши, затягувала проведення ремонтних робіт. У цей же час ремонт міського театру, у якому працювала великоруська трупа, проведено було у найкоротший термін - протягом тижня.

Але міська управа створила нові перепони у роботі товариства «Просвіта». Передбачалось користування будинком представників «усіх національностей», а не лише українських, не зважаючи на те, що «Просвіта» не відмовляла ніколи давати у вільні години помешкання для інших організацій. Такими заходами фактично блокувалась робота «Просвіти», зіштовхувались інтереси різних національностей, що послаблювало націоналістичний рух у цілому.

Долаючи усі перепони музично-драматичний театр товариства «Просвіта» давав вистави двічі на тиждень, окрім того міським українським національним шкільним комітетам влаштовувались дитячі ранки, в яких брав участь і музично-драматичний театр. У червні 1918 р. у театрі відбувся концерт, присвячений творчості М. Чернявського, відомого як одного із кращих українських ліриків [3, с. 29].

При театрі почав роботу український хор, утримування якого обходилося у 1050 крб. щомісячно. З огляду на важке фінансове становище національного театру часто хор половину цієї суми жертвував «Просвіті». Влітку як театр, так і хор практикували гастрольні тури по селам на прохання сільських «Просвіт».

З огляду на матеріальні перешкоди Рада «Просвіти» у травні 1918 р. зверталась до департаменту позашкільної освіти Міністерства Народної Освіти

з проханням асигнувати товариству матеріальної допомоги на справи українського національного театру у розмірі 25000 крб. та на утримання українського національного хору 5.000 крб. [2, с. 10].

У цілому з проголошенням Української Держави П. Скоропадського і приходом на посаду губернського старости, як першої особи в регіоні, проросійськи налаштованого С. Піщевича склалась парадоксальна ситуація дисонансу між центральною та місцевою владою. Це проявлялося в тому, що українофіли працювали в умовах неофіційного тиску місцевої влади при офіційному сприянні Києва українським національним силам. Так, українські демократичні організації, а серед них і «Просвіта», як і в попередній період не мали постійного приміщення, де б могли стало працювати та розвивати свою діяльність. Будинки змінювались буквально через тиждень-два. Губернський староста, відбираючи помешкання у «Просвіти» своєю відозвою, видав останню не на адресу «Просвіти», а через міліцію, яка почала приходити до товариства практично щоденно [2, с. 2]. Це фактично паралізувало роботу осередку й відштовхувало від нього громадянство.

Одночасно з «Просвітою» створювалося кооперативне видавництво «Українська книгарня» та спортивне товариство «Україна», «Видавниче товариство «Думка», «Студенська громада», «Українська Революційна Рада», Редакція газети «Дніпро», Українська учительська спілка, Український національний шкільний комітет, Об'єднання Рада українських організацій. Усі ці організації працювали разом та в згоді, а значить потребували не просто приміщення, а близького розташування для можливості спільного ведення української справи у сфері шкільної та позашкільної освіти, видавничій тощо. Через неможливість цього в результаті саботажу місцевої влади «Просвіта» змушена була звертатись до Міністерства Освіти за допомогою. Але навіть після втручання міністерства надано було приміщення, що потребувало ремонту лише на 3.000 крб. Більш того, воно було зайнято австрійськими військами, виселення яких староста вважав не своєю справою.

Також за розпорядженням повітового старости вводився режим допуску до «Українського національного шкільного комітету» за посвідченнями, перевірку котрих повинна була здійснювати міліція [2, с. 3]. Тобто унеможлиблювався доступ до інформації в певних справах, запису дітей батьками до української школи тощо. Фактично це ставило просвітницькі організації під формальний арешт і повертало часи царського режиму з його забороною українського слова.

Хоча і виконувалися накази та розпорядження міністерства освіти, але зі шпальт місцевих газет на українську культуру лився неприхований бруд, багато просвітницьких заходів піддавалися невиправданій критиці. Чиновників присилювали відвідувати курси української мови, в результаті чого лекції іноді зводились до абсурду. Будучи лектором на курсах відомий український поет і громадський діяч П. Карманський згадував: «Половина учнів під час лекцій стояла на коридорі, одні курили, інші – «фліртували» з товаришами, всі гомоніли мов на базарі. Української мови не було чути» [3, с. 27].

Незважаючи на такі несприятливі умови «Просвіта» продовжувала працювати, змінюючи відношення до української справи. На липень 1918 р. вже закінчило курси 600 чоловік. Серед лекторів, окрім М. Чернявського, читали такі відомі діячі як В. Гошкевич, Д. Яворницький [3, с. 27], вкладаючи усі свої знання й переконання в загальну справу.

Усього прочитано на середину 1918 р. 250 лекцій та проведено 10 дитячих вистав, відкрито 3 дитсадки, а восени планувалося відкриття 10 українських початкових шкіл [2, с. 3].

Вже у січні 1919 р. у Херсоні розпочало роботу відділення Українського національного союзу, причетного до усунення режиму гетьмана П. Скоропадського. Ініціаторами створення його були діячі «Просвіти». Продовжуючи справу розбудови національного життя вони започаткували роботу Українського національного клубу. Але вже в березні Херсон було захоплено військами отамана Григор'єва, які встановили радянську владу. При

Л. Цибуленко. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини

досить несприятливих умовах працював національний театр ім. Т.Г. Шевченка, було створено пересувну українську концертну трупу.

У серпні 1919 р. владу знову змінено – Херсон було захоплено військами А. Денікіна, що змусило «Просвіту» працювати ще в більш жорстких умовах. Так, українська мова могла використовуватись лише в приватних освітніх закладах, при цьому інші національні народні школи утримувались держаним коштом як і в дореволюційні часи. Викладання українознавства взагалі скасовувалось [3, с. 27]. У цей важкий час «Просвіті» допомагали українські кредитні товариства, котрі розгорнули активну фінансову діяльність [10, с. 82-86], що дало можливість підтримати всі головні просвітницькі проекти: роботу національного театру, двох українських початкових шкіл, дитячого садка, української гімназії, бібліотеки.

У лютому 1920 р. у Херсоні остаточно встановлено радянську владу. У цей час Ради ще працювали на багатопартійних засадах, дозволялось висловлювання альтернативних думок, що відбивалося і на діяльності «Просвіти». Серед іншої літератури нею було видано спогади М. Чернявського про Б. Грінченка. У цей час М. Чернявський викладав на курсах українознавства. З вересня цього ж року він очолив товариство «Просвіта» [3, с. 37], яке діяло до 1922 р. Але досить швидко класовий підхід призвів до заміни власне «Просвіт» на червоні «Просвіти», а згодом на Політосвіти. Не зважаючи на це у справі по звинуваченню М. Чернявського йому інкримінувалась роль члена, згодом голови і завжди натхненника товариства «Просвіта», яке після 1922 р. за матеріалами справи начеб то діяло нелегально і було ворожим радянській владі [6, арк. 13].

Із свідчень 1937 р. учителя Тарасенка О.І. М. Чернявський у 1924 р. був причетним до контрреволюційно-петлюрівської організації (за матеріалами справи) Товариство української культури (ТУК), мета якої відірвати Україну від СРСР. Організація начебто займалась вихованням українсько-націоналістичних кадрів, просуванням їх в органи державної влади, намагалась

Л. Цибуленко. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини

розширити масштаби своєї діяльності за рахунок робітничого середовища, студентів ВУЗів. Члени її нарікали на відсутність реальної свободи [6, арк. 25-26], і це звучало про 20-ті роки керованої демократії.

М. Чернявського арештовували також у 1929 р. за участь у Херсонській філії СВУ, котрий розглядався як контрреволюційна українська шовіністична організація [9, арк. 133]. Заарештовано його було й у 1933 р. як українського націоналіста, який, працюючи у системі освіти, докладав начеб то зусиль для витіснення шкіл інших національностей [6, арк. 13]. Із свідчень 1937 р. учителя Мурляна Д.Х. Чернявський М.Ф. характеризувався як кадровий націоналіст, який, працюючи в освітянській сфері, поширював серед учнів літературу націоналістичного спрямування. Як неблагоннадійна людина, за свідченнями, підтримував зв'язки із письменниками з Галіції, тобто за кордоном, і що ще гірше – користувався у них авторитетом [6, арк. 30-31].

Після останнього арешту 1937 р. у віці за 70 років, глухий, з хворобою серця, був засудженим до розстрілу. Справу переглянуто у 1956 р. і лише у 1995 р. М. Чернявського реабілітовано посмертно.

Таким чином, ми можемо констатувати, що М.Ф. Чернявський був не тільки активним учасником Херсонської української громади, він відігравав провідну роль у культурно-освітньому русі, в цілому, та в його осередках, зокрема «Просвіті». Лекції, книговидавнича справа, розповсюдження української літератури, функціонування книгозбірні, українського національного театру, хору, проведення концертів, вистав, улаштування гастрольної діяльності по сільській місцевості Херсонщини, створення дитячих садочків – це все те, організатором і натхненником чого виступав М. Чернявський, вносячи персональний вклад на лише в організацію, але й у підготовку та читання оригінальних лекційних курсів, видання власних творів як надбань української культури. Відданість українській справі, незламність духу та непорушність поглядів змусили сталінський режим не тільки вважати

його запеклим націоналістом, а й знищити його фізично як носія української революційної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Букет Є. 80 років діяльності «Молодої Просвіти» / Є. Букет. – К., 2004. – 96 с.
2. Доповідь Херсонського товариства «Просвіта» міністерству народної освіти про розміщення українських просвітницьких організацій. – Державний архів Одеської області. – Ф. 42. – Оп.37. – Спр.62.
3. З історії українського просвітянського руху на Херсонщині. 1917–1920 рр. Історичний нарис / Д. Бєлий. – Херсон : Штрих, Персей, 2002. – 76 с.
4. «Історія «Просвіти» Херсонщини» / Всеук. т-во «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка ; Херсон. Обл. орг. – К.–Херсон : ВЦ «Просвіта», 2002. – 132.
5. Кедровський В. Обриси минулого / В. Кедровський. // Константи. – 1996. – № 2 (5). – С. 72-77.
6. Кримінальна справа по звинуваченню Чернявського М. Ф. – Державний архів Херсонської області. – Ф. – 4033. – Оп. 6. – Спр. 927.
7. Кучеренко А. А. Діяльність «Просвіти» Півдня України по розгортанню культурно-освітнього руху на початку ХХ ст. / А. А. Кучеренко. // Південний архів. Історичні науки. – 2002. – Вип. 8. – С. 86– 95.
8. Лисенко О. «Просвіти» Наддніпрянської України в дожовтневий період / О. Лисенко // Історичні зошити. – 1990. – № 6.
9. Слідча справа Чернявського М. Ф. – Державний архів Херсонської області. – Ф. 4033. – Оп. 6. – Спр. 926.
10. Цибуленко Г. В. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок (На матеріалах Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ ст.) / Г. В. Цибуленко. – Херсон, 2008. – 180 с.

В статъе рассмотрено общественную, культурно-просветительскую деятельность в составе Совета товарищества «Просвита» на Херсонщине известного писателя, поэта Н. Чернявского.

Л. Цибуленко. М. Чернявський у суспільно-культурницькому житті Херсонщини

Ключевые слова: культурно-просветительское движение, Херсонская украинская громада, Совет «Просвита», национализм.

The article considers the social, cultural and educational activities in the company of "Enlightenment" in Kherson famous writer, poet M. Chernyavsky.

Keywords: cultural and educational movement, Kherson Ukrainian community, the Council "Enlightenment" nationalism.